

УДК 005.6:339.137.2:338.43:339.564

О. І. Мельничук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2616-0478>**М. О. Левіна-Костюк,**

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6441-4999>**Н. А. Телічко,**

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1571-3364>**І. А. Ажаман,**

д. е. н., професор, професор кафедри менеджмент і маркетингу,

Одеська державна академія будівництва та архітектури

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0245-1652>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.12.29

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЗОВНІШНЬОМУ РИНКУ

О. Melnychuk,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Management, Odesa State Agrarian University

M. Levina-Kostiuk,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Management, Odesa State Agrarian University

N. Telichko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Management, Odesa State Agrarian University

I. Azhaman,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Management and Marketing, Odesa State Academy of Construction and Architecture

THE QUALITY MANAGEMENT AS ENSURING'S FACTORS COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE FOREIGN MARKET

В статті розкрито основні проблеми та перспективи розвитку експорту агропродовольчої продукції в сучасних умовах. Доведено вагомість України, як потужного експортера агропродовольства. Виявлено зміни, що відбулися протягом 2014—2022 рр. в організації експорту агропродовольчої продукції. Окреслено переваги для вітчизняних аграріїв від членства України в ЄС та лібералізації торгівлі з ним. Висвітлено роль ЄС як основного ділового партнера нашої держави та споживача української агропродовольчої продукції. Наголошується на розумінні українською стороною важливості якості агропродовольчої продукції, яка експортується на зовнішні ринки, що підтверджується участю України в ISO та інших міжнародних організаціях, які контролюють дане питання. Демонструється активна

робота на внутрішньому рівні країни в сфері контролю якості продовольчої продукції, розширення міжнародних ринків, відкриття, відновлення та координації експорту до різних країн, яку здійснює Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Відмічається реформування вітчизняної законодавчої бази згідно Угоди про асоціацію з ЄС, впровадження на підприємствах, які виробляють агропродовольчу продукцію системи управління безпечністю харчових продуктів НАССР. Розроблено комплексний підхід до процесу забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції України та розширення можливостей її експортування через призму управління якістю.

The purpose of this article is to identify the existing problems and prospects for the development's export of domestic agro-food products on the context of European integration, to substantiate the role and importance of quality management in ensuring the competitiveness of the agriculture's enterprises products in foreign and domestic markets and to determine the directions for its improvement.

The article reveals the main problems and prospects for the development of the agro-food's export products in modern conditions. The importance of Ukraine as a powerful exporter of agricultural food has been proven. The changes that took place during 2014—2022 in the organization of export of agro-food products were revealed. The advantages of Ukraine's membership in the EU and the liberalization of trade with it are outlined for domestic agrarians. The role of the EU as the main business partner of our country and consumer of Ukrainian agro-food products is highlighted. It is emphasized that the Ukrainian side understands the importance of the quality of agro-food products exported to foreign markets, which is confirmed by Ukraine's participation in ISO and other international organizations that control this issue. Active work at the domestic level of the country in the field of quality control of food products, expansion of international markets, opening, restoration and coordination of exports to various countries, carried out by the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection is demonstrated. The reform of the domestic legislative framework in accordance with the association agreement with the EU, the introduction of the HACCP food safety management system at enterprises that produce agro-food products is noted. A comprehensive approach to the process of ensuring the competitiveness of agro-food products of Ukraine and expanding its export opportunities through the prism of quality management has been developed.

Methodical and applied aspects of the foreign experience's implementation in the practice of agriculture's management enterprise managers in relation to the involvement of all employees in the processes of continuous improvement of quality and popularization of the work of well-known scientists and practitioners of the field quality among staff and activation of quality circles still need further research. Another important direction is the scientific support for the promotion of agricultural products in foreign markets, in particular the marketing's research organization of these markets for conduct of advertising campaigns to familiarize consumers with Ukrainian brands.

Ключові слова: якість; конкурентоспроможність, аграрний сектор, підприємство, сертифікація, агропродовольча продукція, експорт, міжнародні стандарти якості, управління, система управління якістю.

Key words: quality; competitiveness, agricultural sector, enterprise, certification, agro-food products, export, international quality's standards, management, quality management system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сприятливі погодні умови та наявний ресурсний потенціал дозволяють Україні повністю забезпечувати себе сільськогосподарською продукцією і входити у топ-10 світових агроекспортерів. Вітчизняні аграрні підприємства виробляють майже всі види продукції галузей тваринництва і рослинництва, яка експортується на міжнародні ринки та викликає довіру у закордонних споживачів.

Разом з тим, українські експортери агропродовольчої продукції стикаються з низкою бар'єрів на європейському та світовому ринках. Це, зокрема, ввізні мита, системи вхідних цін на фрукти та овочі, тарифні квоти, вимоги антидемпінгового законодавства, пов'язані із за-

хистом своїх внутрішніх виробників, зокрема фермерів, а також невідповідність деяких вітчизняних документів, що підтверджують якість та безпечність українських товарів, місцевим вимогам.

Членство України в СОТ та активна інтеграція нашої держави в Європейську спільноту, позитивне сприйняття і підтримка України країнами-членами ЄС, дозволить вирішити частину формальних перешкод дипломатичним шляхом на державному рівні і врегулювати нормативно-правовими документами законодавчо.

Однак, для формування та закріплення позитивного іміджу на світовому ринку, українська агропродовольча продукція має бути, найперше, якісною і чітко відповідати вимогам

міжнародних стандартів. Основою забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчих товарів та зростання обсягів їх експорту є реалізація відповідних заходів в сфері управління якістю продукції, послуг, процесів та інших аспектів діяльності сільськогосподарських підприємств; усвідомлення важливості даного питання власниками і менеджерами всієї управлінської вертикалі, донесення зазначених положень до кожного найманого працівника.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання підвищення якості сільськогосподарської продукції в контексті забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках знаходять відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців.

Значну увагу визначенню перспектив розвитку агропродовольчого сектора України та експорту його продукції в умовах Євроінтеграції приділяють в своїх наукових працях Ставська Ю.В., Шалигіна І.В., Маркова Є., Шестаковська Т., Власенко А., Горбаль Н. І., Гресько В. В., Гудима Р. В., Микитин О. З., Михальков М. О., Кірдан О. П., Прощаликіна А.М., Петренко Т.С. та інші.

Досліджують сутність якості аграрної продукції як головного фактора формування конкурентоспроможності продукції та підприємств в цілому; шляхи удосконалення управління якістю; можливості запровадження та удосконалення систем управління якістю у вітчизняних аграрних підприємствах з урахуванням умов виробництва та сучасного законодавства України, а також вивчають правові засади менеджменту якості і безпеки використання сільськогосподарської сировини і продуктів харчування в Україні в процесі євроінтеграції Білоусько Т.Ю., Шовкун А.В., Білоусько Р.С., Дудар Т.Г., Левченко А.О., Зось-Кіор М. В, Пащенко Ю.В., Шарко І.О., Дудар А. І., Махмудов Х. З., Акуленко К. В., Макеєнко А. Г., Траченко А.А., Галунець Н.І., Грицьків І.Б., Ілляшова Ю.А. та інші. Однак, динамізм змін навколишнього середовища потребує постійної уваги науковців до означеного кола питань.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі аналізу сучасного стану експорту вітчизняної агропродовольчої продукції виявити існуючі проблеми та перспективи його розвитку в контексті євроінтеграції, обґрунтувати роль та значення управління якістю в забезпеченні конкурентоспроможності про-

дукції сільськогосподарських підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринках, визначити напрямки його удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрний сектор багато років належав до ключових галузей зовнішньоекономічної діяльності України, а його продукція займала більше третини загального обсягу товарного експорту країни, зокрема у 2022 р. її частка досягла вже 53 %. Валовий збір зернових, зернобобових та олійних культур складає у врожайний рік близько 100—106 млн тонн, для внутрішніх потреб потрібно 20 млн т., експортні можливості формуються на рівні 40—80 млн т. Це без врахування продукції тваринництва та продуктів агропереробної галузі.

Україна є сильним аграрним гравцем на світовому ринку, адже постачає свої аграрні та харчові продукти на ринки майже 190 країн і її продукція користується там попитом, зокрема серед споживачів країн ЄС, Азії та Африки [1].

Грошові надходження від експорту українського агропродовольства склали: 2018 р. — 18,66 млрд. дол., 2019 р. — \$22,2 млрд дол., 2020 р. — 22,4 млрд дол., 2021 р. — 27,9 млрд. дол., 2022 р. в умовах повномасштабної війни — 23,4 млрд. дол. Частка продукції АПК в загальній структурі вітчизняного експорту зростала з 39% у 2018 р. до 53,1 % у 2022 р.; у 2021 р. — 41%, у 2020 р. — 45%, у 2019 р. — 44 %.

Основний вектор розвитку експортної діяльності України до 2014 року був спрямований на співпрацю з країнами СНД, на які припадала третя частина експорту вітчизняних товарів. Країни ЄС отримували майже чверть українського експорту, інші країни світу — решту. Однак, після незаконної анексії рф Кримського півострова та часткової окупації території Луганської і Донецької областей, а потім і повномасштабного вторгнення військ рф на територію України в лютому 2022 р., структура вітчизняного експорту суттєво змінилась.

Починаючи з 2014 року ЄС збільшував обсяги закупівель сільськогосподарської продукції в Україні, і вже у 2022 році його частка в структурі виручки від експорту агропродовольства складала 76,5 % (17,9 млрд \$). Туреччина посіла друге місце — 12,39 % (2,9 млрд \$), Китай третє місце — 10,51 % (2,46 млрд \$), на інші країни припадає 0,6 % (0,14 млрд \$) [2]. Тобто, основними ринками збуту стали країни Європейського Союзу, Азії та Африки. Незначна частка припадає на країни СНД. Зага-

лом на них припадає близько 97 % вартості українського експорту сільгосппродукції [3].

Зменшення частки країн Азії та СНД в експорті агропродовольчої продукції України зумовлене призупиненням з 1 січня 2016 р. дії Договору про зону вільної торгівлі РФ з Україною. РФ обмежила транзитний рух вантажів з України через свою територію до інших країн, зокрема, Казахстану та Киргизстану [4, с. 74].

Нові експортні ринки лише частково компенсували втрату традиційних для України. Значна частина з них має потенціал для розширення присутності українських товарів і послуг, особливо ринки таких країн, як ЄС, Китай, Японія, США, Канада, ЄАВТ, а також Азії та Африки [4, с. 77].

Посилення співпраці з ЄС пояснюється тим, що Україна є невід'ємною частиною Європи і модель соціально-економічного розвитку країн ЄС є визначальною для неї. Ринок ЄС є одним із найбільших у світі, він охоплює 28 країн та близько 500 млн потенційних споживачів. Сьогодні найбільшим торговельним партнером України є саме ЄС [4, с. 75].

Продовольчі товари знаходяться серед товарів-лідерів, які експортуються до ЄС. За географічною структурою українського експорту продовольства до ЄС, найбільшими торговельними партнерами України є Італія (зернові культури), Німеччина (ріпак), Нідерланди (зернові культури і соняшникова олія) [5].

Зростанню експорту української агропродовольчої продукції до країн Євросоюзу протягом останніх років сприяло підписання у 2014 році та безпосереднє застосування з 1 січня 2016 року Угоди про асоціацію України та ЄС, в межах якої була створена всеохоплююча ЗВТ, відповідно до прав та зобов'язань, що випливають із членства її учасників у Світовій організації торгівлі (СОТ), з метою економічної інтеграції та за допомогою широкої регуляторної адаптації.

Суб'єкти аграрного бізнесу нашої держави відкрили для себе нові можливості, зокрема такі як: спрощення процедури проходження митного контролю, зменшення її вартості; гармонізація санітарних та фітосанітарних заходів, технічних регламентів; вихід української продукції на ринки третіх країн завдяки визнанню української продукції на ринку ЄС; доступ до ринку держзакупівель ЄС; надання послуг європейським споживачам; відкриття філій в ЄС [6].

Надаючи потужну підтримку Україні для експорту її продукції в умовах блокування

портів військами РФ, Європейський Союз спочатку до 5 червня 2023 року, а потім ще на рік, скасував не лише ввізні мита та квоти, а й призупинив дію антидемпінгових заходів, зокрема, застосування системи вхідних цін для фруктів та овочів, а також дію усіх тарифних квот для сільськогосподарської продукції [5; 7].

Про високий рівень відповідальності України перед світовою спільнотою щодо якості її продукції, яка надходить на зовнішні ринки, свідчить членство нашої держави в Міжнародній організації зі стандартизації (ISO). Основна мета ISO полягає в забезпеченні розвитку стандартизації та суміжних з нею галузей для сприяння міжнародного обміну товарами і послугами, а також розвитку співробітництва в інтелектуальній, науковій, технічній та економічній діяльності.

Варто зауважити, що Україна є повноправним членом ISO з 1993 р. Входить до складу членів Комітетів: CASCO, STACO, INFCO. Як національний комітет-член входить до складу Комітетів DEVCO, REMCO, COPOLCO. 25 ТК Держстандарту України співпрацюють з 96 ТК та ПК ISO. Україна бере активну участь у роботі спільного ТК ISO/IEC СТК1 "Інформаційні технології", який створений 1987 року.

Контроль якості продовольчої продукції здійснює Держпродспоживслужба України — Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми влас-

ності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування [8].

На шляху до забезпечення високого рівня якості агропродовольчої продукції Україна взаємодіє з низкою міжнародних організацій, які працюють над вирішенням цих питань, це зокрема: Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (Міжнародне епізоотичне бюро — МЕБ/OIE); Комісія з фітосанітарних заходів ФАО (КФЗ МКЗР); Європейська та Середземноморська організація охорони здоров'я рослин; Європейська комісія; Європейське агентство з безпеки харчових продуктів (EFSA); Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО); Спільна комісія ФАО/ВООЗ із зводу харчових продуктів Кодекс Аліментаріус; Національна Комісія України з Кодексу Аліментаріус; Світова організація торгівлі (СОТ) [9].

Відповідальне ставлення України щодо реформування законодавчої бази, яка регулює якість продовольства, на шляху до членства в ЄС, підтверджується тим, що, починаючи з 2015 року, наша держава адаптувала своє аграрне законодавство до європейських стандартів більше як на 60%. Є сфери, де складніше з цим питанням, як от ветеринарна медицина, а є й такі, де наше законодавство наблизилось до європейського аж до 80% [10; 11].

Маркова Є. та Шестаковська Т. наголошують, на "гармонізації стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до вимог СОТ і законодавства ЄС, бо для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника гармонізовані стандарти — це єдиний шлях витримати конкуренцію на зовнішньому ринку" [12, с. 419].

Основна задача українського уряду та самих представників агропродовольчого бізнесу посилювати свої позиції на зовнішньому ринку і забезпечувати можливість внутрішніх та іноземних споживачів купувати дійсно якісні харчові товари, бути впевненими в їх безпечності для власного здоров'я. Тому, ще одним кроком у підвищенні конкурентоспроможності української агропродовольчої продукції, що експортується, є впровадження з 2018 року в господарську діяльність системи НАССР (англ. НАССР — Hazard Analysis and Critical Control Points) — яка ідентифікує, оцінює і контролює небезпечні фактори, що є визначальними для безпечності харчових продуктів для всіх причетних до виробництва та продажу агропродовольчої продукції учасників ринку, а це всі ви-

робники харчової продукції та сільгоспвиробники сировини — від підприємств, які надають транспортні послуги для перевезення харчових продуктів, до агрохолдингів та торгових закладів. Це стосується й тих операторів, що займаються зберіганням, фасуванням та упаковкою вже готової харчової продукції. При цьому впровадження НАССР не обов'язкове для виробників первинної продукції [1].

Сучасне трактування якості, надане в стандарті ISO 9000-2000 вказує на те, що, поперше, не можна акцентуватись виключно на характеристиках продукції при визначенні якості, по-друге, об'єктом уваги підприємства виступає не тільки продукція, а й процеси, в межах яких вона створюється, а також система управління, що має певні цільові орієнтири щодо виробництва продукції та задоволення споживача. Управління якістю продукції в сільському господарстві — це встановлення, забезпечення і підтримка її необхідного рівня на всіх стадіях виробництва, зберігання і реалізації. Досягається воно шляхом виконання управлінських функцій, основними з яких є планування підвищення якості продукції, контроль за відповідністю показників якості встановленим вимогам [13].

Багаторічний досвід розвинених країн світу свідчить, що здобути успіх на ринку можна шляхом вдосконалення системи управління якістю. Тому сьогодні, говорячи про якість, мають на увазі не стільки гатунок самої продукції, скільки якість функціонування підприємств і організацій, досконалість їх систем управління якістю, націлених на постійне самовдосконалення [14].

Конкурентоспроможність агропродовольчої продукції формується під впливом різноманітних чинників. Але найперше — це її якість, що підтверджується відповідністю вимогам, які встановлені стандартами. Якісну продукцію ми можемо отримати лише з якісної сировини чи насіння. У виробничому процесі мають бути задіяні кваліфіковані працівники, які отримали якісну освіту, використовують сучасні технології та обладнання. Постачання сировини до виробника та готової продукції до споживача теж має відбуватися з дотриманням правил, які чітко прописані в законодавчих документах.

Як бачимо з рисунку 1 конкурентоспроможність агропродовольчої продукції України та розширення можливостей її експортування має забезпечуватись через призму управління якістю, адже якість всіх процесів, що

Рис. 1. Складові забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції

Джерело: власна розробка авторів.

супроводжують виробництво та реалізацію агропродовольчої продукції на шляху до внутрішнього чи зовнішнього споживача, є ключовим аспектом успіху суб'єктів підприємницької діяльності.

Надзвичайно важливою умовою для забезпечення ефективної роботи кожного учасника, задіяного у процесі виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, є розвинута інфраструктура, яка має забезпечити доступ до фінансових ресурсів, інформації, організувати транспортування, складування, зберігання та технічне обслуговування, забезпечення енергією.

Не лише вітчизняні виробники агропродовольчої продукції, а й їхні ділові партнери, мають впроваджувати системи управління якістю в свою господарську діяльність, використовувати міжнародні стандарти ISO серії 9000 та похідні від них QS 9000, ISO 14000 тощо, а також свої галузеві стандарти, покращувати системи якості на засадах концепцій загального управління якістю (TQM), якими передбачено безперервне вдосконалення організації, поліпшення якості продукції і задоволення потреб усіх зацікавлених сторін: споживачів, постачальників, персоналу, власників та суспільства [14].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Агросектор України у 2022 р. зіткнувся зі значними проблемами, адже довелося працювати в умовах повномасштабної війни. І та підтримка, щодо можливості здійснення експортної діяльності вітчизняними агропідприємствами, яка була надана ЄС та іншими державами, а саме відкриття внутрішніх сухопутних та морських шляхів для транспортування української агропродовольчої продукції територією ЄС для подальшого продажу, тимчасове скасування мит та ін., є надзвичайно важливою.

Значна питома вага у структурі валютної виручки від експорту та зростання обсягів споживання українського агропродовольства країнами ЄС протягом останніх 5 років, обраний курс України на інтеграцію до ЄС, робить його стратегічним партнером нашої держави. Зважаючи на це, суб'єкти підприємницької діяльності та державні установи, здійснюють комплекс заходів, необхідних для повної відповідності вимогам, які висуваються ЄС до учасників їхнього ринку.

Особлива увага приділяється якості агропродовольчої продукції, рівень якої визначається нормативно-правовими актами та кон-

тролюється державними установами. Зокрема, кожен оператор ринку, який має намір експортувати свою продукцію отримує дозвіл від Державної споживчої служби. Аграрне законодавство України невинно адаптується до європейських стандартів. Обов'язковим є впровадження системи НАССР в господарську діяльність сільськогосподарських та переробних підприємств.

Кожен окремий учасник АПК України, будуючи свою систему менеджменту, ґрунтується на положеннях сучасних концепцій управління якістю. Активно створюються та сертифікуються системи управління якістю, які базуються на принципах постійного поліпшення якості та усвідомлення того, що якість кінцевого продукту залежить від кожної ланки, яка бере участь у його створенні та доведенні до кінцевого споживача. Саме тому, конкурентоспроможність агропродовольчого експорту залежить від якості виробництва і переробки сільськогосподарської продукції; якості функціонування підприємств, які забезпечують ці процеси кваліфікованими кадрами, науковими розробками, сировиною, технічним та енергетичним обладнанням, технологіями зберігання, засобами захисту рослин, організацією транспортування, фінансуванням; розробки досконалої законодавчої бази, що регулює означені питання на міжнародному та внутрішньому рівнях; належною організацією здійснення процесів сертифікації робіт та послуг, а також гармонізації стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до вимог СОТ і законодавства ЄС.

Подальшого дослідження потребують методичні та прикладні аспекти впровадження в управлінську практику керівників аграрних підприємств зарубіжного досвіду щодо залучення всіх працівників до процесів постійного удосконалення якості, популяризації напрацювань відомих науковців та практиків в сфері якості серед персоналу, активізації діяльності гуртків якості. Іншим важливим напрямком є науковий супровід процесів просування аграрної продукції на зовнішніх ринках, зокрема організація маркетингових досліджень цих ринків та проведення рекламних кампаній, для ознайомлення споживачів з українськими брендами.

Література:

1. Трофімцева Ольга, заступник міністра аграрної політики та продовольства України з питань європейської інтеграції. НАССР обов'язкова для всіх: як та навіщо впроваджувати.

29 жовтня 2018. URL: <https://agroportal.ua/blogs/haccp-obyazatelna-dlya-vsekh-kak-i-zachem-vnedryat>.

2. Кравченко Віталій. Кінець транзитного надлишку: ЄС може зробити жорсткішими умови українського агроекспорту. 27 січня 2023 р. URL: <https://mind.ua/author/290-vitalij-kravchenko>.

3. Пугачов Микола. У 2022 році зростає експорт української агропродовольчої продукції лише до країн Євросоюзу. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2022-roci-zrostaie-eksport-ukrainskoi-agroprodovolcoi-produkcii-lise-do-krain-evrosouzu-mikola-pugacov>.

4. Горбаль Н. І., Гресько В. В., Гудима Р. В. (2019). Тенденції та перспективи розвитку українського експорту. Бізнес Інформ. № 1. С. 73—78.

5. Наконечна К.В. Експортний потенціал аграрної продукції України: перспективи розвитку. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2019. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/52.pdf

6. Терещук Андрій. Радник юридичної фірми "Ілляшев та Партнери". Скасування імпорتنних мит для України: що це означає на практиці? URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/211819_skasuvannya-mportnikh-mit-dlya-ukrani-shcho-tse-oznacha-na-praktits.

7. Полегшення експорту до ЄС і Великобританії: скористаймося "з розумом" (ukrinform.ua). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3474881-polegsenna-eksportu-do-es-i-velikobritanii-skoristajmosa-z-rozumom.html>. 04.05.2022.

8. Про Службу. ДЕРЖПРОДСПОЖИВС-ЛУЖБА. URL: <https://dpss.gov.ua/sluzhba/prosluzhbu>

9. Міжнародні організації. URL: <https://dpss.gov.ua/mizhnarodne-spivrobotnictv/mizhnarodni-organizaciyi>

10. Сільське господарство України наближене до євростандартів більше як на 60%. 31.10.2022. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/silske-gospodarstvo-ukrajini-pristovane-do-yevrostandartiv-bilshe-yak-na-60>

11. Білоусько Т.Ю., Шовкун Л.В. Управління якістю в забезпеченні конкурентоспроможності аграрної продукції. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія "Економічні науки". 2020. № 2. С. 168—178.

12. Маркова Є., Шестаковська Т. Особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. Журнал євро-

пейської економіки. 2017. Т. 16, № 4. С. 414—425.

13. Буряк Р.І. Вітчизняний досвід розвитку систем управління якістю діяльності на підприємстві. Економіка. Проблеми економічного становлення. 2011. № 3. С. 38—43.

14. Левченко Л.О. Підвищення конкурентоспроможності продукції АПК на основі поліпшення її якості. 2009. С. 420—426. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264143.pdf>.

References:

1. Trofimtseva, O. (2018), "Deputy Minister of Agrarian Policy and Food of Ukraine for European Integration. HACCP is mandatory for everyone: how and why to implement", available at: <https://agroportal.ua/blogs/haccp-obyazatelna-dlya-vsekh-kak-i-zachem-vnedryat> (Accessed 30 May 2023).

2. Kravchenko, V. (2023), "The end of the transit surplus: the EU can tighten the conditions for Ukrainian agricultural exports", available at: <https://mind.ua/author/290-vitalij-kravchenko> (Accessed 30 May 2023).

3. Pugachov, M. "In 2022, the export of Ukrainian agro-food products will increase only to the countries of the European Union", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2022-roci-zrostaie-eksport-ukrainskoi-agroproduktov-coi-produkcii-lise-do-krain-evrosouzmikola-pugacov> (Accessed 30 May 2023).

4. Gorbal, N. I., Gresko, V. V. and Gudima, R. V. (2019), "Trends and prospects for the development of Ukrainian exports", *Biznes inform*, vol. 1, pp. 73—78.

5. Nakonechna, K.V. (2019), "Export potential of Ukraine's agricultural products: development prospects", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/52.pdf (Accessed 30 May 2023).

6. Tereschuk, A. (2022), "Advisor of the law firm 'Ilyashev and Partners'. Abolition of import duties for Ukraine: what does it mean in practice?", available at: https://biz.ligazakon.net/analitics/211819_skasuvannya-mportnikh-mit-dlya-ukrani-shcho-tse-oznacha-na-praktits (Accessed 30 May 2023).

7. ukrinform.ua (2022), "Facilitation of exports to the EU and Great Britain: let's use it 'wisely'", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3474881-polegsenna-eksportu-do-es-i-velikobritanii-skoristajmosa-z-rozumom.html> (Accessed 30 May 2023).

8. State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection (2023), "About the Service. Government production and consumer service",

available at: <https://dpss.gov.ua/sluzhba/prosluzhbu> (Accessed 30 May 2023).

9. State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection (2023), "International organizations", available at: <https://dpss.gov.ua/mizhnarodne-spivrobitnictv/mizhnarodni-organizaciyi> (Accessed 30 May 2023).

10. Panasiuk, I (2022), "Ukrainian agriculture is closer to European standards by more than 60%", available at: <https://agroportal.ua/news/ukraina/silske-gospodarstvo-ukrajini-pristoso-vane-do-yevrostandartiv-bilshe-yak-na-60> (Accessed 30 May 2023).

11. Bilousko, T.Yu. and Shovkun, L.V. (2020), "Quality management in ensuring the competitiveness of agricultural products", *Visnik HNAU im. V.V. Dokuchaeva. Seriya "Ekonomichni nauki"*, vol. 2, pp. 168—178.

12. Markova, E. and Shestakovska, T. (2017), "Peculiarities of the agrarian sector's development of the Ukraine's economy in the conditions of European integration", *Zhurnal Evropeyskoyi ekonomiki*, vol. 16, no. 4, pp. 414—425.

13. Buryak, R.I. (2011), "The domestic experience development of quality management systems at the enterprise", *Ekonomika. Problemi ekonomichnogo stanovlennya*, vol. 3, pp. 38—43.

14. Levchenko, L.O. (2009), "Increasing the competitiveness of agricultural products on the basis for improving their quality", pp. 420—426, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264143.pdf> (Accessed 30 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

**ЕФЕКТИВНА
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663